

СИНТАГМАТИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ГІБРИДНИХ ДЕРИВАТИВ У ПРАВНИЧІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

© Галина Онуфрієнко, 2000

Запорізький юридичний інститут МВС України

У стратифікаційній панорамі мови науки як соціолінгвістичного феномена недостатньо дослідженою через об'єктивні причини лишається правнича мова, яка репрезентує гуманітарний підстиль української наукової літератури. Цей факт обумовлює актуальність студіювання правничих термінів при застосуванні множинності критеріїв їх аналізу і визначає пріоритетні напрями подальшого пошуку найраціональніших за кількістю та найефективніших за якістю характеристик для з'ясування природи цих комплексних одиниць [1]. Різномірне кваліфікативне і квантитативне лінгвістичне параметрування правничих термінів скеровує на вирішення питання, що завжди було на часі, - про іншомовне запозичення, яке, як одне із найскладніших у практиці термінологічної роботи, вимагає врахування багатьох чинників.

У своєму безперервному розвитку, хоча й різному за напрямом, інтенсивністю, розмірами, характером та шляхами, "наука тягнє, йде до єдності попри мовні кордони і бар'єри ідеологій", а мова, "як елемент національної культури, природно "прагне неповторності, являє світові унікальний духовний портрет нації" [2, с.33]. Дотик, перехрещення, перетинання і взаємодія цих різноспрямованих, проте діалектично пов'язаних між собою процесів, сприяє розвитку таких функційних різновидів сучасних розвинених національних мов, якими є субмови для спеціальних цілей, що використовуються як засіб спілкування в спеціальних сферах суспільних відносин (наука, економіка, виробнича сфера, управління, політика, медицина, культура, спорт, оборона тощо) та протиставляються неспеціальним сферам.

Таким чином, відбувається забезпечування національною, зокрема науковою, мовою (до речі, власне лінгвістичне вивчення мови науки почалось з часу виходу в світ книги англійського вченого Т.Сейвори "Мова науки" [3]) зв'язок зазначених процесів: під час пізнання в нашій свідомості переплітаються, перетинаються концептуальна (логічна) і вербальна (мовна) картини. Ігнорування мовної концепції наукової картини світу неприпустимо, що підтверджується цікавим парадоксом, який вивели семіологи, спираючись на теорію систем: "у глобальному масштабі існування мовних бар'єрів в науці сприяє її розвитку; в мікромасштабі, відносно окремих учених, воно є гальмом, оскільки наукова робота вимагає знання іноземних мов або хоча б перекладацьких праць" [2, с.37]. Інакше кажучи, малі системи науки (як-от: окремі представники науки, наукові школи), реально створюючи національною мовою в своїх дослідженнях множинність моделей пізнання світу та членуючи його по-новому і в національний спосіб, справляють дієвий, живлючий вплив на розвиток і стійкість світової науки як великої системи, незважаючи на існуючі мовні бар'єри.

Специфічною рисою сучасних взаємовідношень між мовами та їх носіями-народами є стійка тенденція до активного використання іншомовних термінів та термінів, що містять у своєму складі морфоелементи чужих мов (головним чином з грецької та латини) і набули статусу інтернаціональних, засвідчуючи таким чином інтернаціоналізацію певних розрядів лексики, а також історичні витоки наукової галузі та різноджерельність походження національних терміносистем. При цьому основу

національної термінологічної системи (наприклад, української юридичної) становить питома лексика, залишаючись її основним і потужним джерелом. Являючи собою численні витвори національного інтелекту в термінологічному просторі, терміни відбивають і тенденцію до уміжнароднення при збереженні національних особливостей термінологічного фонду.

Отже, у практиці термінотворення обов'язково виявляються дві, посилювані екстралінгвістичними та інтралінгвістичними факторами, тенденції: до нормативного збереження національної самобутності мови та до термінологічних запозичень. При цьому для обох тенденцій є обов'язковою спільна умова - номінувати спеціальне поняття точно і достатньо повно за ознаками, виконуючи, поряд з номінативною, сигніфікативну, інформаційну, прагматичну та відомою мірою евристичну функції. Що стосується правничих термінів, які функціонують у законодавчих та інших нормативних і патентних документах, то вони виконують ще й додаткову специфічну функцію - правову.

У правничій термінології української мови найвиразніше виявляється вплив неслів'янських, насамперед класичних (грецької та латини), а також живих романських (французької, італійської) і германських (англійської, німецької) мов. На основі запозичень у термінологічному просторі юридичної мови формуються гнізда похідних слів (наприклад: *адвокат* - *адвокатство*, *адвокатський*; *легітимація* - *легітимаційний*, *легітимізований*, *легітимізувати*; *штраф* - *штрафний*, *штрафування*, *штрафований*, *штрафувати* тощо), а також складені терміни й терміни-словосполучення (*анексія* - *повзуча анексія*; *вердикт* - *виправдувальний вердикт*; *версія* - *необґрунтована версія*, *обґрунтована версія*, *робоча версія*, *розшукова версія*, *слідча версія* тощо).

Активну взаємодію національного та іншомовного на морфемному і словотвірному рівнях ілюструють терміни-гібриди, що виникають унаслідок контактування морфоеlementів своєї й чужої мов і, стаючи оригінальним способом неологізації, переконують, що "мовна актуальність є реалізацією мовних потенцій тих сфер, де є наявною та чи інша упорядкованість конститuentів у їхніх взаємозв'язках" [4,5]. Типологію морфемної гібридності у сфері національної термінології на матеріалі споріднених мов досліджено й описано нами в багатьох попередніх роботах [5].

Гібридні ("схрещені") терміни, яких утворено із генетично різнорідних елементів (найчастіше за моделлю "іншомовна твірна основа + власне-мовні афікси"), набувають високої інформаційної потужності, що дозволяє сприяти основоположним тенденціям точності та економічності у будь-якій термінологічній системі. Проте про найглибше проникнення запозичень у мову-реципієнт свідчать не процеси суфіксально-флексійного оформлення запозичень за аналогією до природних слів, а навпаки - процеси сполучання природних слів, основ, коренів із запозиченими афіксами [6, с.93].

Саме слова-гібриди, утворюючи в спеціальних термінологіях відкриту, постійно й інтенсивно прогресуючу лексичну множину, стають однією з найяскравіших прикмет лексичного і словотворчого національного простору нашого часу. При цьому інтернаціональний характер іншомовних морфоеlementів (більшою частиною коренів і словотворчих афіксів) у складі національних похідних термінів сприяє активному входженню у міжнародний термінологічний ареал. Унаслідок цього термінологія, будучи інтернаціональною за своїм змістом, усе більше стає інтернаціональною й за формою [7, с.12-13]. У формі терміна, в його граматичній структурі, відбивається

поняття, однак вибір мотивувальної ознаки (суттєва ознака поняття й значення; несуттєва ознака поняття; суттєва ознака значення й несуттєва ознака поняття [8, с.16]) значною мірою залежить від умов номінації. “Свідомий підхід до ономасіологічного процесу, притаманний сучасному етапу термінотворчості, передбачає насамперед наявність ясної цільової установки, що виражається у скерованому виборі мотивувальної ознаки й способу її мовного вираження” [9, с.45].

Обстеження у правничій термінології термінів-гібридів як вербальних одиниць, структурні межі яких безпосередньо пов'язані і відбивають змістові границі термінованого поняття [10, с.203], дозволило зробити висновок про широкість їх структурного діапазону при покритті відповідного фрагменту понятійного поля: від самостійного однокореневого слова, багатокореневого слова (наприклад, *контрасигнування, контррозвідка; законопроект, правосуб'єктність*) до компонента (однокореневого, багатокореневого) терміна-словосполучення (наприклад, *консульська юрисдикція, кримінальна юрисдикція; господарсько-процесуальне законодавство, судово-психіатрична експертиза*).

Квантитативне домінування у сфері фіксації правничої термінології гібридів-дериватів як компонентів складених термінів і термінів-словосполучень обумовлено дією у комплексі факторів інтра- й екстралінгвістичного плану, які справляють вплив на розвиток наукової й технічної термінології у цілому. Змістове поле складеного юридичного поняття може покриватися двома й більше складниками (компонентами) складеного терміна або терміна-словосполучення в залежності від кількості ознак поняття, яких при термінологічній номінації взято за мотивувальні. У складених термінах, яким притаманна стійкість та відтворюваність, один із компонентів, як правило, не є термінологічно самодостатнім, а тому й не має самостійної дефініції (наприклад: *непрямий доказ, загальне законодавство*). Терміносполуки, які є відносно стійкими, оскільки можуть включати до свого складу мінливі, нестабільні семантичні ознаки, складаються з самостійних термінів, кожний з яких має власну дефініцію (наприклад: *суд присяжних, договір дарування*). При цьому спостерігається яскрава тенденція: якщо чуже слово у складеному терміні або терміносполуці найчастіше стає носієм родової ознаки поняття, то власне українські слова (а з-поміж них і гібриди) дозволяють систематизувати поняття за видовими ознаками через їх конкретизацію, уточнення, деталізацію, що об'єктивно викликає у правничій термінології подальший розвиток термінологічного значення (як його збагачення) внаслідок відображення нових ознак позамовної дійсності. Так формується термінологічна номінація за рахунок актуалізації мовною одиницею її синтагматичних властивостей – з опорою на значення лексичного конкретизатора. Відтак, реалізація синтагмозначення відбувається внаслідок лінійних контактів між мовними одиницями (“родовий термін” і “видові терміни”) і комплексно презентується лінійним рядом, який засвідчує звуження значення словесного знака (родового терміна) через включення в його семантику нових компонентів – термінологічних сем. Таким чином термін посідає те певне місце, яке “залежить від місця відповідного поняття в системі понять” [11, с.14-15].

Очевидної потужності набуває процес творення в правничій термінології нової складеної номінації, яка комплексно відображає термінологічне значення через родові відношення між поняттями даної галузі знань: нові конкретизатори привносять у сигніфікат сформованої складеної номінації нові дані про родові поняття.

Збагачення галузевих термінологій національної мови за рахунок складених

термінів та терміносполук обумовлює й проєктує нові парадигматичні і синтагматичні значення у контексті сутності термінологічної спеціалізації. При цьому оптимальна лінійна довжина складених термінів і терміносполук дорівнює 2-3 компонентам. Гібридні деривати беруть участь у формуванні складного термінологічного поняття як на рівні опорного, так і залежного компонента у межах підрядного зв'язку. Моделювання синтагматичних відношень унаслідок аналізу валентнісних якостей опорного (базисного) і залежного компонентів дозволяє уявити узагальнену комунікативно-смыслову синтагматичну модель складених термінів. Гібридні деривати, за даними проведеного дослідження, спроможні активно виконувати функції як опорного компонента (анулювання постанови, гарантування права, дискредитування влади, громадянська правосуб'єктність), залежного компонента (апеляційний суд, валютне законодавство, конституційний закон), так і обох компонентів (бюджетне фінансування, генеральне консульство), при очевидному переважанні тенденції до номінації видової ознаки у формуванні понятійної структури складеного терміна. Так, наприклад, опорний компонент **право** у складених термінах і терміносполуках виявляє широкий спектр синтагматичних можливостей у сполучанні з гібридними дериватами у функції видової ознаки складного правничого поняття: *авторське, адміністративне, буржуазне, бюджетне, вексельне, дипломатичне, дисциплінарне, емісійне, канонічне, кіноакторське, коаліційне, конституційне, консульське, монопольне, новаційне, об'єктивне, паритетне, патентне, позитивне, преторське, процесуальне, публічне, статутне, суб'єктивне, карно-процесуальне, фінансове (право).*

Отже, лінгвістичне дослідження правничої термінології засвідчує самостійність її у своєму розвитку, зумовленому специфікою концептуального апарату науки, яку вона обслуговує, та тими закономірностями, що характеризують процес розвитку самих цих наук. Номінативна значимість гібридних дериватів у різних типах складених термінів і терміносполук правничої мови унаочнює й посилує такі основні принципи специфічно професійної реалізації системи і структури української літературної мови, а саме: принцип актуальності, яка відбиває позалінгвістичну актуальність і лінгвістично виражається у продуктивності питомих національних чи запозичених вербальних засобів; принцип доцільності у термінотворенні, завдяки якому виникають найоптимальніші й семантично смісніші засоби для вираження спеціальних понять; принцип аналогічності, яким забезпечується класифікаційна регулярність термінів у відповідності до подібної регулярності правничих понять.

1. Онуфрієнко Г.С. Фахова термінологія як національна лінгвомодель системи фахових понять у науковому інформаційному просторі (на матеріалі джерел української правничої термінографії) // Вісник ЗЮІ.-1999.-№2(7).-С.235-252. 2. Алексієнко Л.А. Мова науки і національна мова // Українська мова і сучасність: Збірник наукових праць.-К.: НМКВО, 1991.-С.33-38. 3. Savory Th.H. The language of science. Its growth, character and usage.-L.: A. Deutsch Ltd., 1953; Rev.Ed., 1967. 4. Задорожний Б.М. Актуальне і потенціально в динаміці мови // Іноземна філологія.-1987.-Вип.87.-Львів: ЛДУ.-С.3-9. 5. Див.: Онуфрієнко Г.С. Особливості морфемної структури гібридних термінів з простою основою // Мовознавство.-1992.-№ 3.-С.27-31; Синонімічні номінанти з спільним коренем іношомовного походження у сфері національної термінології // Питання мовознавства. Збірник наукових праць.-Кіровоград.-1997.-С.159-164; Типологія гібридних образів у близькородствених східнослов'янських мовах (на матеріалі руської і української технічної термінології) // Русская филология. Украинский вестник.-1994.-№4.-С.12-16; Міжмовні термінологічні відповідники: ономастологічний аспект // Ономастика і апелятиви: Збірник наукових праць.-Дніпропетровськ: ДДУ, 1999.-Випуск 5.-С.69-77; Різномовні іменникові термінологічні кореляти: аспект контрастивної морфеміки // Ономастика і апелятиви:

Збірник наукових праць.-Дніпропетровськ: ДДУ, 1999.-Випуск 8.-С.72-83; Зовнішні ресурси української юридичної термінології: взаємодія детермінованих і випадкових процесів // Вісник Запорізького юридичного інституту.-1999.-№3.-С.226-237; Морфемний потенціал української юридичної термінології у генетичній та синтагматичній проєкціях // Вісник Запорізького державного університету: 36.наук.статей. Філологічні науки.-Запоріжжя: ЗДУ, 1999.-С.95-100. 6. Бодуэн де Куртенэ И.А. Подробная программа лекцій в 1876-77 уч. году // Бодуэн де Куртенэ И.А. Избранные труды по общему языкознанию: В 2-х т.-М., 1936.-Т.1.-С.88-107. 7. Русанівський В.М. Мова і суспільний прогрес // Мова і процеси суспільного розвитку.-К.,1980. 8. Попова М. Типологія на термінологічна номінація.-Софія, 1990. 9. Пристайко Т.С. Лексико-номінативная організація спеціального тексту.-Дніпропетровськ, 1996.-200с. 10. Даниленко В.П. Русская терминология / Опыт лингвистического описания.-М.,1977.-246с. 11. Лотте Д.С. Образование и правописание трехэлементных научно-технических терминов.-М., 1969.-С.14-15.

ЛЕКСИКО-ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИСЛОВЛЮВАННЯ ОСОБИ, ЯКА ВЧИНИЛА ЗЛОЧИН

(на матеріалі перекладів детективних романів)

© Олесь Бойко, 2000

Львівський інститут внутрішніх справ

Проблема дешифрування мови злочинця на етапі ведення слідства є особливою важливою умовою для досягнення об'єктивності суду на практиці. Це стосується текстів офіційно-ділового стилю. Об'єктом нашого зацікавлення є дещо інший стиль, а саме - стиль художньої літератури. В ньому, як відомо, і читачем, і суддею виступає одна особа - реципієнт твору. А тому важливо вивчити особливості лексичного запасу злочинця та його вербальні засоби впливу на об'єкт своєї оповіді з метою істинного/неістинного розкриття суті скоєного. Як правило, детективний жанр є найпоказовішим у цьому плані, і переклад таких творів висуває перед фахівцями мови ряд проблем.

По-перше, як адекватно відтворити суть сказаного злочинцем, зберігши його мовну картину світу, дух мовлення і мислення.

По-друге, як віднайти у мові перекладу найточніші відповідники, що передають характер відчуттів тих же завуальованих відчуттів.

Розмовно-фамільярний стиль, що у переважній більшості випадків характеризує мову злочинця, має тенденцію до витіснення нейтральних за своєю природою термінів, літературних синонімів. Це, звичайно ж, утруднює сприйняття твору, процес його перекладу.

Найбільше труднощів виникає у перекладацькій практиці у зв'язку з відтворенням експресивної лексики, фамільяризмів, вульгаризмів. Не завжди запропоновані перекладачем відповідники є вдалими аналогами, які в асоціативному мисленні повинні викликати адекватні реакції читача. Окрім того вони (переклади) не завжди узгоджуються із загальним фоном мови перекладу або зумовлюються мовною характеристикою персонажів. Дослівний переклад у багатьох випадках виявляється невдалим, штучним. Заміна в перекладі фамільярно-просторічних елементів термінами чи лексикою, що не відповідає літературній нормі мови оригіналу, не створює у реципієнта тексту належного враження і сприйняття. Уважний читач не має до кінця сформованого уявлення про образ, а також і про художні особливості оригіналу.

У складному процесі моделювання об'єктивної реальності у свідомості людини переплітаються дві її картини - концептуальна (логічна) і словесна (мовна). Логічна